

Н.В.Місяк

ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЯ АНТОНІМІВ У МОВІ ДРАМАТУРГІЧНИХ ТВОРІВ

Анотація. У тезах автор, акцентуючи увагу на лінгвістичній природі антонімів, аналізує прийоми актуалізації експресивного потенціалу цих слів у мові драматургічних творів українських і російських письменників ХХ ст. На підставі проаналізованих прикладів експресивізації полярних слів виокремлено найбільш типові прийоми, а також описано поодинокі випадки творчого використання драматургами антонімічних слів.

Ключові слова: антоніми, прийоми експресивізації антонімів, синтаксична організація, експресивний потенціал антонімічних слів.

Ключевые слова: антонимы, приёмы экспрессивизации антонимов, синтаксическая организация, экспрессивный потенциал антонимичных слов.

Keywords: *antonyms, methods of expressing antonyms, syntax organization, expressive potential of antonyms*

Донедавна антоніми в стилістичному плані вивчалися лише у зв'язку з їх функціями в художніх творах. Щодо прийомів експресивізації цих полярних лексичних одиниць, то в лінгвістичній літературі питання про узагальнення таких прийомів у художньому тексті не порушувалося, проте сучасний етап лінгвостилістики характеризується особливою увагою з боку дослідників до сутності певних стилістичних прийомів, а відповідно, й до тих мовних засобів, що лежать у їх основі, до способів актуалізації одиниць тієї чи тієї категорії мови для створення експресії іронії, сатири тощо. Комплексний підхід до вивчення стилістичних фігур, в основі яких – антонімія, закладено в дослідженнях Л.Т.Бабаханової, Н.Л.Соколової, В.П. Ковальова, В.А.Чабаненка та ін. У працях Н.Л.Соколової та Л.А.Матвієвської одним із об'єктів аналізу є структурна організація висловлювань, яка сприяє вираженню протиставлення в мовленні. Акцентується увага на стилістичних фігурах, утворених на безпосередньому співвідношенні антонімів, виявленні їхньої внутрішньої схожості та відмінності, і на стилістичних фігурах, утворених на опосередкованому співвідношенні антонімів; в основі такого групування лежить семантичний принцип і – головним чином – різноманітність сполучникового чи безсполучникового зв'язку. Аналізуючи організацію включення антонімічних пар у контекст з метою актуалізувати їх зі стилістичними намірами, Н.Л.Соколова називає два типи розташування антонімів контактним і дистантним.

Структурна організація антонімів цілком виправдано привертає увагу стилістів: знання прийомів експресивізації цих полярних за значенням слів дає можливість ораторам, журналістам, митцям слова вживати їх більш експресивно.

Оскільки одиниці аналізованої лексико-семантичної категорії функціонують як кореляти, тобто в контексті присутні обидва полярних слова, то головна роль належить не стільки контексту, якого спрямовано на виявлення значення, скільки його синтаксичній організації. Це зумовлено потребою реалізації значення протилежності, яке – у свою чергу – представлено в семантичних відношеннях між словами, що протиставляються. Таким чином, виявлення формальних факторів синтаксичної організації контексту, у якому актуалізуються антоніми, дозволяє виокремити прийоми реалізації експресивних потенцій антонімів.

Аналіз функціонування антонімів-експресем у мові українських і російських драматургічних творів ХХ ст., де реалізується їх експресивний потенціал як у мовленні одного персонажу, так і в репліках персонажів-комунікантів, дозволив систематизувати найбільш типові прийоми експресивізації названих лексичних одиниць, а також описати поодинокі випадки творчого використання драматургами полярних слів.

1. В основі прийомів реалізації експресивних потенцій антонімів – синтаксичні відношення.

А. Актуалізація антонімів організацією їх сполучникового або безсполучникового зв'язку

У лінгвістичній літературі беззастережно визнається основне призначення антонімів – бути лексичною основою антитези. Єдність смислового і словесного в антитезному використанні антонімів і є, вірогідно, тим фактором, який сприяє експресивізації полярних слів. Найбільш типовою формою організації антонімів в антитезі є модель, у якій представлено протиставлені слова, сполучені протиставними сполучниками з/без заперечення НЕ. У такому випадку експресія базується на лексичному значенні антонімів і на протиставних сполучниках, що, безумовно, супроводжується протиставною інтонацією і створює надмірну кількість протиставних відношень. Вилучення сполучника приводить до збільшення стилістичного навантаження антонімів і – як результат – до їх експресивізації.

У випадках безсполучникового протиставлення антонімів у межах репліки одного персонажа особливого значення набувають способи їх структурної організації, серед яких головна роль належить синтаксичному паралелізму.

Б. Актуалізація антонімів шляхом парцелювання

Антоніми, будучи органічно пов'язаними, стають виразнішими як основа стилістичного прийому парцеляції. На нашу думку, підсилюється виразність цих лексичних одиниць і завдяки їх лінгвістичним зв'язкам: існуючий семантичний зв'язок між антонімами-корелятами на синтаксичному рівні наче тимчасово «переривається», а це, як усе нестандартне, привертає до себе увагу.

2. Прийоми, в основі яких – структурна організація контекстів, що включають антонімичну пару

А. Прийом «обрамлення» як спосіб актуалізації потенційної експресії дистантних антонімів

Початок і кінець репліки/реплік комунікантів, де знаходяться полярні за значенням слова, є наче фокусом, у якому концентрується експресія зіставлення або протиставлення.

Б. Прийом локалізації компонентів антонімичної пари в репліках учасників діалогу

Мова діалогів у п'єсах як типізоване розмовне мовлення відображає таку його особливість, як швидко, підчас миттєву та загострену реакцію на слово. Це досягається концентрацією антонімів у межах сусідніх реплік таким чином, коли компоненти антонімичної пари розміщуються один – у кінці репліки адресанта, другий – на початку репліки-відповіді адресата.

В. Паралелізм і симетрія як основні прийоми синтаксичної організації антонімів у діалозі та в межах однієї репліки персонажа

Якщо антоніми включено до різних реплік, то паралелізм є супровідним засобом, що підсилює їхні виражальні можливості; у випадках, коли полярні слова опиняються в дистантному безсполучниковому розміщенні в межах однієї репліки, паралелізм виступає основним засобом, що організує ці лексеми в антитезу.

3. Уживання антонімів – полісемів у їх різнопланових значеннях (прийом «хибної антонімії»)

Одним із прийомів експресивізації полярних слів є «хибна антонімія»[2, с. 86], тобто ускладненість антонімичних відношень, коли антоніми зіставляються в контексті в їх неспіввідносних значеннях. Побудова антитези на антонімах – полісемах, коли поняття, названі ними, є не компланарними, приводить до того, що діалог, за словами драматурга Л.Рахманова, «із засобу інформації... стає фактором емоціональним» [3, с.488].

4. Реалізація експресивних потенцій антонімів за умови, коли один із корелятів – компонент фразеологічної одиниці

Експресивізація полярних слів відбувається у разі зіткнення одного із компонентів антитези в його прямому значенні та другого компонента, що входить до складу фразеологічної одиниці. У результаті такої поляризації компоненту з фразеологічно зв'язаним значенням наче повертається його первинне значення, що веде в цілому до

розкладення фразеологічної одиниці та актуалізації антонімічних відношень унаслідок міжрівневої антонімії слів.

5. Актуалізація антонімічних слів в оксюморонних сполученнях

Оскільки оксюморон як стилістична фігура, у якій «просте й природне вираження змінюється в бік більшої поетичності та красномовства» [1, с.260], сам по собі вже є «свідомим відхиленням у думці і у вираженні від буденної та простої форми» [1, с.259], остільки й антонімічні слова, що реалізують цю фігуру в мовленні, виявляють свій експресивний потенціал значною мірою.

6. Зіткнення антонімічних коренів

В організації слів з антонімічними коренями з метою досягнення певного стилістичного ефекту спостерігаються ті ж самі прийоми експресивізації названих мовних одиниць, що й антонімів-лексем.

7. Концентрація кількох антонімічних пар у межах однієї репліки

У «Риторике к Геранию» підкреслюється, що «зіставлення протилежностей має місце, коли мовлення будується на протилежних поняттях» і що, «якщо ми наділимо наше мовлення такого роду прикрасами, ми зможемо бути і величними, і квітчастими» [1, с.272]. Це спостереження є цінним у тому відношенні, що вміщує в собі вказівку на спосіб експресивізації полярних слів: так, зберігаючи в зіставленні бінарну конструкцію, можна реалізувати експресивні потенції антонімічних слів шляхом локалізації кількох пар антонімів у межах репліки одного персонажу. Унаслідок цього фраза характеризується сконцентрованим смисловим навантаженням.

8. Поодинокі прийоми експресивного використання антонімічних слів

До таких прийомів, зафіксованих у п'єсах, відносимо:

А. Обігравання антонімічних зв'язків власного іменника, який за звучанням ідентичний лексемі, що входить у своєму первинному значенні в антонімічні відношення з іншим словом.

Б. Антонімічне протиставлення, оновлене порівняно з їх загальномовними, сталими парами. Мається за приклад полярність слів, коли один із компонентів антонімічної пари замінюється своїм більш експресивним контекстним синонімом.

Проаналізовані прийоми актуалізації антонімів з метою реалізувати їх експресивний потенціал дозволяють зробити висновок відносно природи цих прийомів: в експресивізації антонімів основна роль належить їх синтаксичній організації в діалозі або в межах однієї репліки. Такі прийоми досить поширені і через це виявляють експресію антонімів у меншій мірі порівняно з «нестандартними» прийомами – зіткнення антонімів-полісемів у неспіввідносних значеннях, парцелювання, установлення антонімічності між словами, що виникає внаслідок синонімічних або омонімічних відношень.

Список використаних джерел

1. Античные теории языка и стиля. – М.–Л.: ОГИЗ, 1936. – 341 с.
2. Ковалёв В.П. Языковые выразительные средства русской художественной прозы / В.П.Ковалёв. – К.: Вища школа, 1981. – 184 с.
3. Рахманов Л. Люди – народ интересный / Л.Рахманов. – Ленинград: Советский писатель, 1981. – 495 с.